

Prvé zprávy o sídlištích jako jeden z pramenů poznání dějin osídlení

Možnosti jejich interpretace

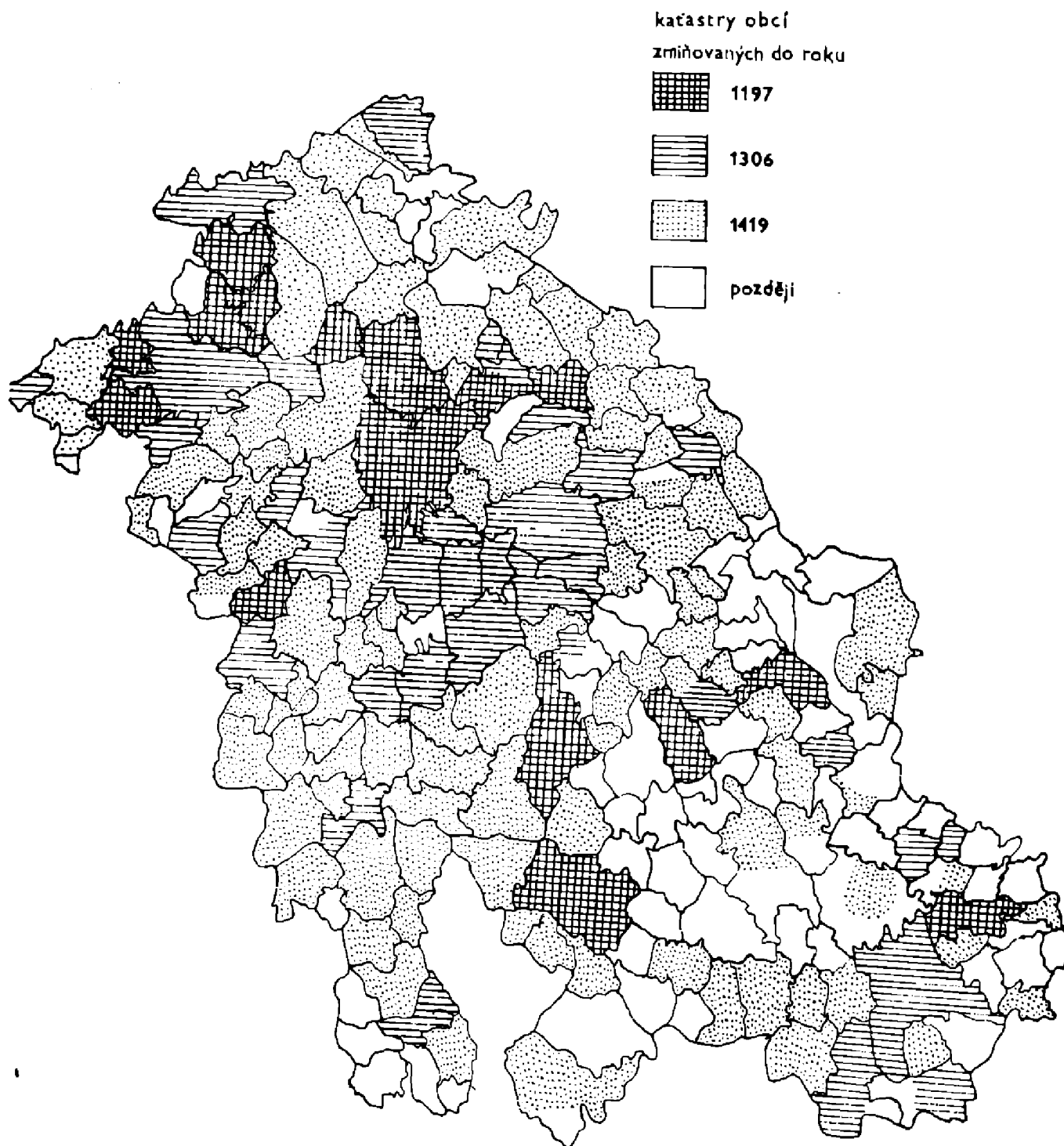
IVANA BOHÁČOVÁ

Při studiu vývoje středověkého osídlení bývají vždy brány v úvahu první zmínky o jednotlivých lokalitách. Problematičnost těchto údajů je všeobecně známá, souvisí jednak s otázkou zaznamenání lokality v počátečním období její existence, což závisí zřejmě na významu a intenzitě osídlení, případně i na jiných těžko postižitelných okolnostech a je ovlivněna rovněž stavem dochování písemných pramenů. Kromě toho je třeba vzít v úvahu i skutečnost, že v počáteční fázi zkoumání raně středověkého osídlení v Čechách bývají tyto nejstarší doklady běžně přejímány z důla filologického charakteru, z Profousových Místních jmen v Čechách (Profous 1947, 1949, 1951, 1957). Vzhledem k odlišnému zaměření této práce, množství a způsobu zpracování materiálu i k obtížnosti interpretace a lokalizace některých obcí nelze jistě z hlediska sídelně historického veškeré zde obsažené informace považovat za bezvýhradně spolehlivé. Na určité drobné nedostatky (např. na některé ojedinělé případy predace) bylo již dříve upozorněno, aniž by tím ovšem byla hodnota Profousova díla snižována (Svoboda—Šmilauer 1960; Šmilauer 1978, 321; Vavroušková 1960, 19—23; Černý 1948, 38; Horák 1958, 228). Za těchto okolností vyplývajících zvláště z povahy zkoumaného pramene se zdají možnosti jeho využití do značné míry omezené. Bylo by tedy vhodné konkrétněji ověřit interpretační hodnotu nejstarších dochovaných zpráv a současně i použitelnost Profousovy práce pro sledovanou tematiku.

V souvislosti s přípravami k plánovanému výzkumu starého Čáslavska, který je věnován osídlení a problémům vnitřní kolonizace, byly interpretační možnosti sledovaného pramene přejímaného z uvedeného důla zkoumány v oblasti zahrnující zčásti dnešní okresy kutnohorský, havlíčkobrodský, ojediněle i kolínský a chrudimský. Nejstarší údaje byly sledovány jen u dnes existujících obcí (Mapa správního rozdělení ČSSR 1965) vzhledem k tomu, že úplný soupis a lokalizace zaniklých vsí jsou dosud předmětem studia. Na mapě zkoumané oblasti byly rozlišeny katastry obcí podle časového období, do kterého spadá nejstarší zpráva o každé z nich. Původní pracovní členění do 8 časových vrstev (do r. 1101, 1102—1197, 1198—1253, 1254—1278, 1279—1306, 1307—1419, 1420—1653, 1654 a mladší) se ukázalo příliš podrobné, výsledný obraz roztržitý a znejasňující situaci. Proto byly pro větší názornost některé časové vrstvy sloučeny (do r. 1197, 1198—1306, 1307—1419, 1420 a mladší, mapa č. 1; podkladem pro katastrální rozdělení výše citovaná mapa).

Při jisté míře zjednodušení lze v prostoru Čáslavska rozlišit tři typy oblastí, které se liší převahou lokalit, jejichž nejstarší zmínky spadají zhruba do stejného časového období. V JV části Čáslavska se od ostatní plochy výrazně odlišuje území, kde nalézáme nejvíce lokalit uváděných až po r. 1420. V druhém typu převažují zprávy objevující se mezi lety 1307—1419. Tyto oblasti se nerýsují zřetelně, nelze je souvisleji vymezit, soustřeďují se spíše po obvodě sle-

PRVNÍ ZMÍNKY O OBCÍCH NA ÚZEMÍ BÝVALÉHO ČASLAVSKA

dovaného prostoru, náleží sem J, S, SV a zčásti i Z studované plochy. Třetí oblastí se jeví centrální území a SZ Čáslavska, kde je zastoupeno nejvíce lokalit zmíněných v letech 1197–1306 a lokalit starších, doložených převážně v 11. a v průběhu 12. stol. (Čáslav — CDB I, 360; Malín—Skalský 1955, 5–9; Bylany, Chotusice, Hlízov, Sedlec — CDB I, 156; Přitoky, Zbyslav — CDB I, 121; Vlačice — CDB I, 296). Pokud jde o rozmístění ostatních, vůbec nejdříve uváděných sídlišť (Habry — FRB II, 149; Golčův Jeníkov — FRB II, 490; Libice nad Doubravou — CDB I, 164; Běstvína — FRB II, 225; Vilémov — FRB II, 181; Třebonín — CDB I, 315), je třeba upozornit na souvislost polohy většiny z nich s průběhem známých dálkových komunikací (libické a haberské).

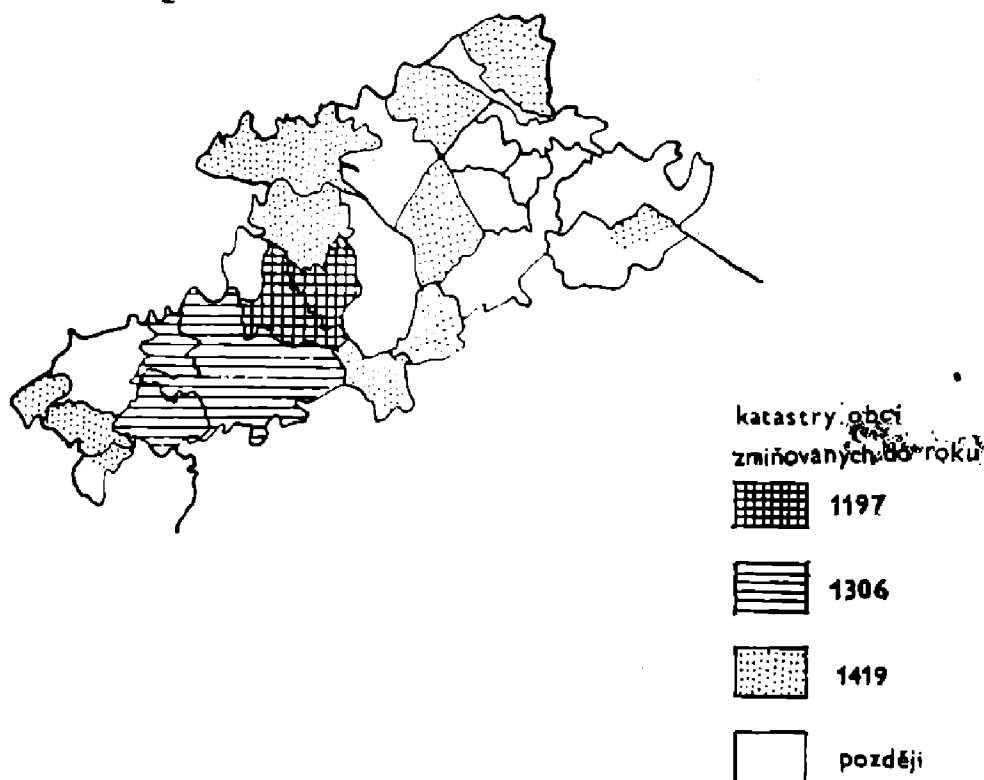
Na základě tohoto časového a prostorového rozložení můžeme pro spolehlivost prvních zmínek, a to i v případě že jsou přejímány z Profousova díla, vyvodit předběžně tyto metodické závěry:

1. První zmínky mohou sloužit v počáteční fázi studia dějin osídlení pouze jako podklad pro první orientaci.
2. V jednotlivostech proces osídlování neodrážejí.
3. Jejich výpověď je určitější pro větší územní plochu, pro mikroregiony je jejich použití méně vhodné a méně spolehlivé.
4. Rozložení lokalit zachycuje však zřejmě alespoň obecné tendence rozvoje osídlení, v konkrétním případě Čáslavska určitou hrubou zónaci ve směru S ↓ — ↓ J a snad i radiální šíření z jádra Čáslavska v období od 13. století.
5. Je patrna určitá závislost polohy nejdříve zmiňované lokality na směru dálkových stezek.

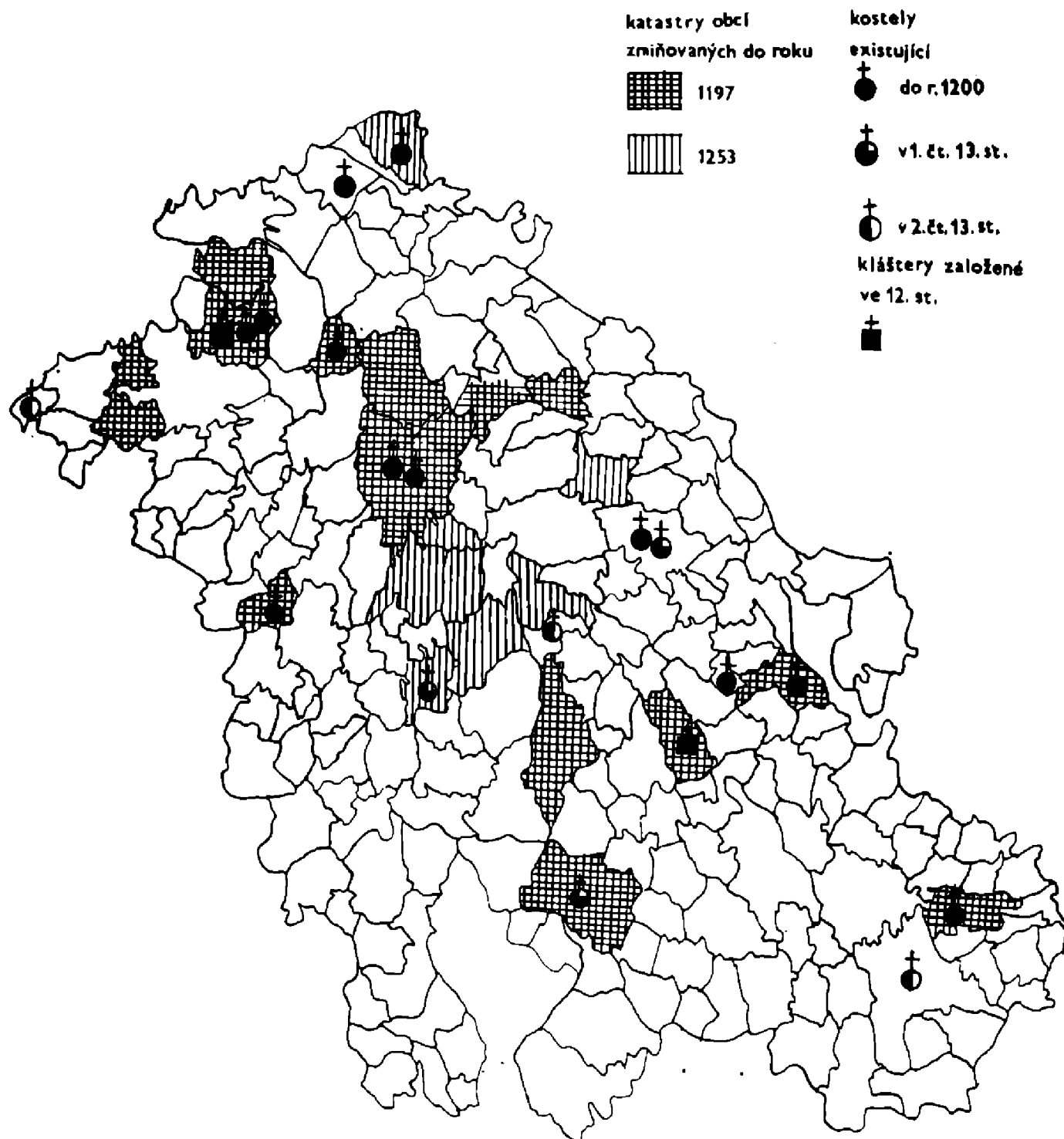
Závažnou otázkou z hlediska posouzení uvedených závěrů je např. role momentu náhodnosti existence a dochování první zprávy o sídlištích. Například u údajů nejméně frekventovaných, tedy nejstarších (před r. 1306), může časový posun mezi známou nejstarší a následující zprávou dosáhnout až 275 let (Hlízov), v průměru se však pohybuje mezi 80—90 lety. Přesto však, dovedeme-li do krajnosti možnost, že se nejstarší zpráva nedochovala nebo není známa a opomeneme-li první zmínku u každé z lokalit, zdá se, že ačkoliv se obraz takto vzniklý značně odlišuje od původního v konkrétních případech, zůstávají zachovány alespoň určité indicie předchozího stavu. Příkladem může být situace v severní části zkoumaného území (mapka č. 2). Přihlédnout je možné i ke skutečnosti, že hranice plochy vymezené zhruba katastry nejdříve zmiňovaných obcí sleduje přibližně vrstevnici v nadmořské výšce 350 m. Určitá mož-

MAPA č. 2

DRUHÉ NEJSTARŠÍ ZMÍNKY O OBCÍCH NA ČÁSTI ÚZEMÍ BÝVALÉHO ČASLAVSKA

NEJSTARŠÍ ZMÍNKY O OBCÍCH VE SROVNÁNÍ S VÝSKYTEM RANĚ STŘEDOVĚKÝCH KOSTELŮ

nost konfrontace se naskýtá rovněž srovnáním polohy nejstarších lokalit s výskytem raně středověké architektury (mapka č. 3). Pohlížíme-li na sledované území jako na určitý celek, je možné konstatovat, že rozptýl známé raně středověké architektury [Birnbbaumová—Jansová 1929, 30; Líbal 1974, 162, 171—2; Merhautová 1971, 103, 133, 142, 163, 190, 194, 219, 302, 344, 359, 361—2; Moucha—Smetánka 1964, 646—654, 650—653; Umělecké památky Čech I, 1977, 358; Smetánka—Škabrada 1975, 72—85, 119—120; Smetánka—Škabrada 1977, 106—108; Škabrada—Smetánka 1975, 178] zhruba odpovídá ploše vymezené lokalitami uváděnými do pol. 13. stol., případně že tyto kostely leží na známých dál-

kových komunikacích. Mimo to je vzhledem k některým skutečnostem (archeologické nálezy, patrocinia) pravděpodobné, že staveb sledovaného stáří je ve zkoumané oblasti více. Globální informace získané na podkladě obou pramenů se tedy příliš neodlišují, spíše se doplňují a upřesňují. Avšak pokud jde např. o srovnání zmínek do r. 1197 se stavbami datovanými nejpozději do 1. čtvrtiny 13. stol., shodují se oba prameny pouze u 9 lokalit (přičemž ve 2 případech nejstarší zpráva hovoří současně o kostele), u sedmi není raně středověká architektura doložena a naopak ji nacházíme v katastrech 5 obcí, zmiňovaných v období pozdějším. Je tedy nutno konstatovat, že v konkrétních případech se výpověď obou pramenů může dosti lišit, zejména existence raně středověkých staveb v obcích doložených v období značně mladším ukazuje na nespolehlivost zkoumaného pramene.

Shrneme-li tyto poznatky, lze vyslovit závěr, že např. pro nejstarší zmínky nebude možné výše uvedená omezení již překročit; přesto vypovídací hodnota zkoumaného pramene není rozhodně zanedbatelná. Těchto údajů je možné vhodně použít především jako orientační podklad pro počátek výzkumu širšího území, je však třeba zdůraznit, že v jednotlivostech je tento materiál pro sídelně historické využití naprosto nespolehlivý. V žádném případě nelze činit jakékoli definitivní závěry; pokud se opíráme pouze o tento pramen, je třeba sledovat danou problematiku, jak již bylo mnohokrát obecně řečeno v jiných souvislostech, ze všech možných aspektů a konfrontovat stále získávané poznatky s jinými druhy informací.

Literatura

- Birnbaumová, A.—Jansová, L. 1929: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Čáslavském, Praha.
- Černý, V. 1948: Bible českého místopisu, Český lid 3, 38—39.
- Horák, J. V. 1958: Obtíže v historickém místopisu, ČSPSČ 65, 228.
- Mapa správního rozdělení ČSSR — Východočeský kraj, 1: 200 000, Ústřední správa geodézie a kartografie 1965.
- Líbal, D. 1974: A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách (recenze), Umění XXII, 2, 160—175.
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- Moucha, V.—Smetánka, Z. 1964: Revizní výzkum na čáslavském Hrádku, AR XVI, 646 až 654.
- Profous, A. 1947, 1949, 1951: Místní jména v Čechách I—III, Praha.
- Profous, A.—Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách IV, Praha.
- Skalský, G. 1955: Význam slavníkovského mincovnictví, NS II, 5—26.
- Smetánka, Z.—Škabrada, J. 1975: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku, AR XXVII, 72—85, 119—120.
- Smetánka, Z.—Škabrada, J. 1977: K počátkům městečka Ronova nad Doubravou, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, 105—112, Praha.
- Svoboda, J.—Šmilauer, V. 1960: Místní jména v Čechách V, Praha.
- Škabrada, J.—Smetánka, Z. 1975: Neznámý románský kostel na Libické cestě, AR XXVII, 178—181.
- Šmilauer, V. 1978: Cestou k novému Profousovi, ZMK 19, 317—326.
- Turek, R. 1974: Zbytky předrománského chrámce na Čáslavsku v Čechách, Umění XXII, 5, 463—467.
- Umělecké památky Čech I—III, Praha 1977, 1978, 1980.
- Vavroušková, A. 1960: Vznik díla Dr. A. Profouse Místní jména v Čechách, in: Místní jména v Čechách V, 19—23.

Prameny

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie, ed. G. Friedrich, Praha 1904 sq.
FRB: Fontes rerum bohemicarum — Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praha 1873 sq.
RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, ed. K. Erben, J. Emler, B. Mendl, Praha 1855 sq.

Zusammenfassung

Ersterwähnungen von Siedlungen als Erkenntnisquelle zur Siedlungsgeschichte. Interpretationsmöglichkeiten

Aus der Analyse der ältesten Berichte über Gemeinden auf der Fläche eines historischen Gebietsganzen an der Grenze von Mittel- und Ostböhmen ergaben sich folgende methodische Folgerungen: Ersterwähnungen vermögen in der Anfangsphase des Studiums der Siedlungsentwicklung nur der grundlegenden Orientierung zu dienen; in konkreten Fällen sind sie vom heuristischen Standpunkt unverlässlich. Ihre Aussagefähigkeit wird jedoch bestimmter, wenn man sie auf der Fläche größerer Gebietseinheiten, beispielsweise einer Makroregion verfolgt, bei Mikroregionen ist ihr Einsatz — wie bereits gesagt — weniger empfehlenswert. Die zeitliche und räumliche Verteilung von Fundstätten hält jedoch offenbar zumindest allgemeine Entwicklungstendenzen der Besiedlung fest: im konkreten Fall des hier untersuchten Gebietes eine Art grober Schichtung in nordsüdlicher Richtung, vielleicht auch eine Art radialer Ausstrahlung der Besiedlung vom Kern des betreffenden Gebiets seit dem 13. Jahrhundert. Festgestellt wurde eine Abhängigkeit der Lage der zum ersten Mal erwähnten Lokalitäten von der Richtung der Fernverbindungswege. (Auf den Karten wird der Anschaulichkeit halber mit den Katastern der einzelnen Gemeinden gearbeitet.)

Karte Nr. 1: Gemeinden in der ehemaligen Gegend von Čáslav. Gemeindekataster, die zum Jahr 1197, 1306, 1419 und später zum erstenmal erwähnt werden.

Karte Nr. 2: Zweitälteste Erwähnung derselben Gemeinden, die zum Jahr 1197, 1306, 1419 und später das erste mal erwähnt werden.

Karte Nr. 3: Älteste Erwähnungen von Gemeinden im Vergleich mit dem Verkommen frühmittelalterlicher Kirchen. Für das Jahr 1197, 1253 zum erstenmal erwähnte Gemeindekataster. Kirchen existierten dort im J. 1200, im 1. Viertel des 13. Jahrhunderts, im 2. Viertel des 13. Jahrhunderts, Klöster wurden im 12. Jahrhundert gegründet.